

פאשיזם וסיפרות

מה יאמר אדם כשהוא נתקל כשורות ממיין אלה שמצאתי בכתביעת סיפורי מוכר, כרשיי מה על המשורת המנוחה יונה וולך: אני זוכר שהבינה סבל והגישה אותו לשולחן... במבט לאחור (גם אם איני זוכר בדיוק מה חשבתי אז) אני רואה את הסלט. הכתוב בהירוגליף. הסלט היה וירדי של האני, ומניה וביה, כיוון שהאני בדוי. הסלט הופך להכחשה. הסלט כתוב כסולחן בשניים, ומאידך ממקד את האמביוואלנטיות (הפירוד) שבין שניים. הסלט כמערכת מתובלנת של ירוקת חתוכים בתוך קערה, מדבר הן בתמונתו והן באופן פונטי. כך שנפתח פתח לכל מיני הרחבות והתקוות מעבר לסמנטיקה של המילה... באופן שבזה בסלט נכתבת יונה. זה כדבר שמתבעני מופצל והתוך (יונה כשם זכר, כשם נקבה ובציפור); זהו הווקטור הסכיזואידי שמתבטא בהחצנת החרדה, הדיסטר מהפגמות מרעילות, אימה שבמושראים לקיים. ומאידך גיסא, ניתן להתייחס לפיצול כאל "דיספונציביליזציה" במובן של אנטון ארנצווייג — פירוק שבמהלך לעומק כדי לאתר תבנית סמויה וסדר נסתר. החיתוך יכול להחשב כחירות וכניולות, הפשרת האני ואפשרות לרוחם בכל מיני כיווני תשוקה, אך הסלט הוא הרכב ואחדות, ולבמובן זה הוא קשור לאני ולבניה. יש בו ביטוי של עוצמה, ובעת ובעונה אחת משהו עשירי לאתר בבניה שכזאת את הווקטור הפאראנזואידי — סגירות והתבצרות...

הסלט על פי אנטון ארנצווייג

מה באמת יאמר אדם למיקרא שורות שכאלה, פרי עטו של הירושלמי אהרן (חרא, מוות) שבתאי על הסלט, הכתוב כפולחן בשניים? וממקד את האמביוואלנטיות שבין שניים. או על הסלט ככירוי של האני, והיתוכו, חיתוך העל — כחירות וכניולות, הפשרת האני ואפשרות לרוחם...

אדם מנומס, לאחר שהיה מוודא שאין לפניו כאן פארוויה ארכנית מעט, היה מעלה מן הסתם את האפשרות של מין "אלברט פירות" שהשתגע. אורח מעולם אחר, נאמר עולם של תרבות, אפשר שהיה חושב על איזה פול לאיאציל שנודמנה לירייו תיבת ספרים פליטת אוניה טבועה, ואחרי שלמר בריר לא מוסכרת קראו וכתוב הוא מערבב את הכתובים על אלה מובנים לו למין סלט אחרי: את אנטון עם ההירוגליפים, את הטבלנים עם הפאראנויה ואת ביקורת הסיפרות עם הגיגיה של האישיות הסכיזואלית, שהרי אותה תיבה כללה גם סיפריבישול גם ספרים פסיכופאנתולוגיה. מבקר לא יאחר של הסיפרות העברית החדשה, לעומת זאת, כזה הנוהג למצוא את מזונו הרותני בשרות רבים, היה אולי מסתפק ב"אמרת לכה" ונפנה לקרוא את הספר האנגלי, או את האוטוביוגרפיה האחרונה של טולסטוי, ככירוי. אבל הדברים הם הרבה יותר פשוטים, מצד אחד, והרבה יותר מורכבים, מצד שני, מכרי שנתן יהיה לפטור אותם כבעיה של היגיינה ציבורית (לאשפה המולרית המולטת לקורא המוספים וכתביהעת שלנו לסיפרות). זאת, אף על פי שבמבט ראשון — מניה וביה, כמו שנאמר — גיטיא אף אני לפטרם כך, כלאחר יד.

כי "יונה" זו הכתובה בסלט — הן כשם זכר, הן כשם נקבה והן כציפור, ואני הייתי מוסיף: הן כחילול זכר המת — היא לא רק, בלשון הכותב, טופוגרפיה של מחלה" לשונות, וכוננות למחלה של הכותב, לא למחלתה הבלתי-מילולית בהחלט של יונה וולך. לפנינו סימפטום מדאיג של מחלה תרבותית שהיא כסופו של דבר מחלה מוסרית של כל אשר סביבנו. ואם תרצו, מחלה מאמרת של כל התרבות הישראלית שבה וממנה אנו חיים.

החולה הגדול

מהר מאוד מן הסלט המילולי שלו להתפעלות מן השיגעון (כאן נעוצה אפוא האדיקאליזציה של יונה וולך, והדבר הדהים אותי כבר ב-1965, כשלתפע קמה ואישפיה את עצמה בטלביזיה). וליתר תוקף אולי מצטט את חזונו של המשורר הצרפתי המוכנה "מקולל" ארתור רמבו — מסתבר שגם ספר משלו היה מצוי בה כאותה תיבה פליטיגלים — אשר סבר, שכדי להגיע אל הבלתי-ידוע, צריך באופן נחרץ לשכש את כל החושים והמוננים ולהיות (בין היתר), החולה הגדול.

מה שאצל הנער הגאוני רמבו — כל שירתו המוכרת לנו נכתבה בטרם מלאו לו עשרים שנה — היה פרי חיבטייקר של נפש רצוצה ומנונה.

הופך אצל הכתבן שלנו למירשם קוליארי: אלברט פירות לוקח וקטורים, קליפות וניצוצות, מוסיף "שיבושים" של "כל החושים המובנים", נותן הכל כמיקסר ויוצא לו "אור מיטי". הכל — להשתאותה של תרבות-לא-תרבות המוכנה לכ" לוע הכל בשית, "חטוף ואכול", לסלחנותם הדי אינסופית של אינטלקטואלים ומשכילים שרגש אשמה מוכר של "בעל-בתים" בגיל העמידה, כי כל "ראדיקאליזציה" ופאנאטיות נטולת-מעצורים, תוספת ההתבטלות הכרונית של בני חוגם כפני לוע הכל בשית, "חטוף ואכול", לסלחנותם הדי גורמים להם שיראו צל הרים כהרים. ואכן, כבר נמצא גם יקיר האקדמיה שלנו הנכון להתפשר עם הכל — עם האקסהיביציוניזם, המגלומאניה, המכות מתחת לחגורה, ההתעלמות מכללי הדיק דוק, איי-קוהורנטיות, ההפשטות המשמימות, החזרות האובססיביות, וקודם-כל הסירוב לשים משוה במגירה" — תמורת, "תמורת פנינה (אחת) של חופש ממקד, "שימעון ונרבנק, ברשימתו על שירת יונה וולך (ידיעות אחרונות, 7.2.1986), אף מתאר את הסלט של שבתאי כ"מבריק".

ולא חש הפרופסור ולא ראה כי מה שהוא מבקש מאיתנו הוא לשלם מחיר כבד משואו בעוד פנינה אחת של חופש ממקד, שרק הוא ושכמותו מרגישים בחסרונו ומתאוים אליו.

הבריא הנדול

אבל נחזור לענייננו שהוא מאמרו של אהרן שבתאי ולא שירתה המעניינת של יונה וולך, שכנודאי עוד תעסק אותנו גם בעתיד. כלום הרגיש ונרבנק כי הרמות העולה לעניינו מתוך המאמר "מבריק" (אולי כ"פנינה של חופש לא-ממוקד")? אינה זו של החולים הגדולים? רמבו ואולי גם יונה וולך, כי אם זו של בריא גדול מתחלה. מתחלה כדירות להיות מעניין, מתחלה כדירות להיות שיגרת, כדי לחרוג משיגרת חייו הבעל-בתיים המשועמם שלו בגיל העמידה שלו עצמו, מתחלה — דווקא כדי "להרהים" את ונרבנק ודומיו בנעויות, בסטירה זו שהוא מוכן בכל עת להנחית על פרצופו של רדעיקה, אם או רק תיאור לעמוד דום לפניו די זמן כדי לספוג את הסטירה המזומנת. ובריא מאד דווקא בכמיהה רומנטית זו של השפוי המשועמם הצימריני אל מי שלתפע קמה ואישפיה את עצמה בטלביזיה, כלומר, עשתה מעשה שהחולה המדומה שלנו אף לא ירהיב עוז בחלומותיו לעשות כדומתו. בריא מאד בעת שהוא מבקש להרשים את קוראיו בשפע הארדוויצה שאותה קנה לעצמו בשנים ארוכות של חבישת ספסל הלימודים.

הרי מקצת ממה שהעלה המיקסר שלו כאן: גנוסיס, מלאני קליין, קליפות וניצוצות, אנטונין ארטו, ישוע, הוזהר, אלתה, דקסה (לא השעוה), הסופיסטים, הפרה-סוקראטים, גורגיאס, התלמוד, הסירוס, פרומתאוס, פנדורה, וניקוט, הוגארת פרס, אפלטון, תיאטיטוס, הראקליטוס, רמבו, סקסום (מלשון "סקס"), מינרו נוטרמא, אייסקר לוס, האומנידות, אתנה, ג'ון דון, תראפיה, דוקטור פאוסטוס, פסיכומכיה, ועוד חיד נטויה.

אנציקלופדיה שנשתגעה? לא, רק למר-אית עין. לפנינו "בראית" היודעת יפהיפה את אשר היא עושה, משכיל לשליש ולרביע המכלכל יפהיפה את מעשיו, מודע לרושם שהוא עושה על הפתאים.

שאם — כדבריו — המחלה בעוצמתה המרועזת מחייבת... להפעיל את הבוכות... ולמחזור כל פסולת ריגשית, הנה מסתבר לנו כעת כי הבריות מסוגלת לכך במידה לא פחותה. והבוכות, כפי שראינו, מופעלות.

האוצר הפאשיסטי

ולא הייתי נדרש למיחזור זה של פסולת מילולית מאריכות כזאת לולא ראייתו בו סימן למשהו מסוכן אפילו יותר ממחלת לשון שהיא מחלת סיפרות פרובינציאלית ותרבות לכאנטי-נית. כוונתי לדברים שמגמתם מסתמנת היטב בצייטוט עצמי הכותב מתוך רמבו: "אני אני שכינתי עצמי מכשף ומלאך, פטור מכל מוסר..." נניח לרמבו ונתרבו בשבתאי. הנה כאן — בסלט — קבור הכלב, מקור הצחנה. הנה כאן הנתנת הבריא נושא עיניו לא רק להילת חולים ועטרת מטורפים ומיטיסקנים, אלא גם לכך שברומה אלה האחרונים יהיה גם הוא, "פטור מכל מוסר" וליבו גם באינטלקט ובראצינאלי (אינטלקטואליזציה כוללנית, שהפכה את כל העולם לדמוני ולמורעל). ילד-טוב-ירושלים הופך לילד-רע-ירושלים המחוק בקקה וטופו שהוא מאמץ לעצמו את מסכת המיפלאצ: מיונה אפשר כאמור ללמוד מרוע כשאתה מגלם מלאך, אינך אלא מיפלאצ. וכל העם רואים את הקולות, אשר לסיפרות העברית, שבבילה יש לחולה

הגדול שלנו רצפט פשוט, פשוט ממש כמו אותה "מוסרנות שיטחית" אשר כנגדה הוא יוצא: אכן, גם בעיניי זה הצומת של הסיפרות העברית כיום. גם בעיני הרת (במובן הבלתי ממוסר) היא השפה שלנו — היהדות מופגמת בני כשמה של העצמי ונגרל... יהדות חולה מופגמת ומלאך שהוא מיפלאצ. מה פלא שהחווה-בעיני-עצמו אינו נרתע גם מפני הסטיגמה הפאשיסטית. עם שהוא מתגדר (מת) גגרה) בה, מעשה חסידים שוטים של פנחס שרה, הוא חושף לעינינו את הסכנה שבמחלה האמיתית (המחלה הבריא, הייתי אומר) הצומחת כאן לעינינו:

באוזני מצטלצלת בגידוף שכיה המלה פאשיסטים, ואני אומר — אם רוצים להיות קיימים מבחינה נפשית, לא רק אני מטולף, ילד טוב, צריך לגלות את הפאשיסט שבנו ולא השתמש בו כמו אוצר. הוא האוצר היחיד האמיתי שלנו (ההרגשות שלי — ג.ז.), וזהו מהות המיפלאצ של יונה וולך.

יונה וולך, לרוע המזל, כבר אינה יכולה להשיב באשר למחלת המיפלאצ שלה. וייתכן מאוד ששבתאי צודק, וכי הפאשיסט שבו הוא, האוצר היחיד האמיתי שלו. ובכל זאת אי-אפשר שלא לומר כי הפעם הזאת הצליח להרשימו. זה עידן ועידנים שמישפט מתועב ממין זה לא יצא מתחת קולמוסו של מי שמתקרא סופר עברי.

האם מיקרה הוא שהרברים מופיעים בריש גלי עכשיו, שמונה שנים לאחר עליית הליכוד לשילטון, כחמש שנים לאחר עליית כהנא, לאחר מילחמת לבנון, לאחר מחתרת הטרור היהודי — אף היא יהדות חולה, מופגמת, מוגיה של מלאך ומיפלאצ.

ועוד שאלה, האם אהרן שבתאי הוא היחיד הממחזר פסולת ריגשית" ממין זה? שמה מציינת כתיבתו את הופעתה של כנופיית "שלומציון" סיפרות-אינטלקטואלית או פסכבראינטלקטואלית שלמה? האם צמח לו בישראל, כמעט בהיחבא ובאין רואים, אקלים מוכר שבו מיפלאצ והיות, כיסופים למחלה ולטירוף עם בוו לבריא ולראצינאלי, סלידה עמוקה מפני "מוסרנות" של "יפנינש" בצד מישאלות נסתרות ופחות נסתרות לעוצמה ולכוח מכשירים עתודה מיקצועית פאשיסטית למחנה הבריונים של כהנא ואריק שרון?

כך או כך, הכמיהה הוואגנרית הגדולה (והאיני פנטזית) לנצחון הלילה על פני היום, ה"למטה" על ה"למעלה", הטירוף על השפיות — כל אלה הם כמרומה כבר כאן, בליבה של התרבות הישראלית הבלתי מורשתת, הבלתי מוגנת ריה: המחלה היא איפוא הלילה ההבריחי הזה, שבלעדי אי אפשר להגיע לאותו האור הפנימי הגנוז, וזהו אותה דרך למטה שהיא הדרך למעלה.

האם ה"לילה" של שבתאי הכרחי באמת? האם דרכה של התרבות הישראלית, למעלה" הייבת לעבור ב"למטה" שמבטיחים לה מיסטיקנים כפרוטה ולגאריים ממין זה? כאן כבר דברים שמעבר לתחומי רשימתנו זו, ונצטרך להידרש להם בהמשך. נתן זך

הנשים של פן

אלכסנדר פן היה נותר חדושות. מה שלא זכה לו בחייו — אחרי מותו זכה לו מלוא חופניים. סרט טלוויזיה מצויין (אילן טיאנו) ועכשיו גם מחזה והצגה: פיומנים מושמעים תכופות שחוזמים מהתרים עליהם (וראה מולי שפירא מגלי צה"ל בשבוע שעבר על הפסטיבל ועל הזמרת המפורסמת שהציגה אולטימאטום: או פן או כלום). המלאך לרבר על מהדורות חדשות ונאות של סיפרי שיריו, עיתונות אהדת ודיברי זיכרונות רבים חדשים לבקרים. בקיצור: כמעט מיתוס, ומה טוב שגם משורר נכנס כפעם בפעם לטרקלין המיתוסים העממיים שלנו, אם גם זאת הפעם לא בזכות שיריו, כמרומה. סוף פסוק: אלתרמן לא צדק בעת שחידר לו לילה אחד בשעות הקטנות חידוד: פן יפונה (כוונתו היתה: יסולק מן השולחן אם יצטרף. הסכנה לא היתה משפית, כי פן לא עזרף). פן לא פנה ולא פונה. ציפורה ברנר, לעומת זאת, אינה בהדשות. אף על פי שכבר ערכה 26 תערוכות-יחיד, ביניהן בפאריס ובניו-יורק, ושימשה 13 שנה מזכירת מוסיאון תל-אביב. גם לאקווארלים התל-אביביים המצויינים שלה אין, כמרומה, דורשים רבים, אולי דווקא משום שאינה בהדשות. מה שמזמן אותה כאן והפעם להכרה אחת עם אלכסנדר פן הוא אוסף קטן — כארבעים במיספר — של רישומי המשורר שעליו שמרה מכל מישמר כל השנים

האלה, אוצר כלום. הנשים של פן, היא קוראת לרישומי העיפרון.

פן לא ייחס חשיבות רבה לציוריו. היא מספרת, אבל אהב מאוד לצייר. אותן שנים, המדובר בשנים שבין 1942 ו-1945, היינו נגשים ככסית ובגירסה הישנה של קפה בתיה (או במקום שבו עומד היום הראגסטור, בקרן הרחובות ארלר-זורוב וריונגוף), שולפים בלוקים לציור ומציירים. אני מתכוונת להנדרלר, סטימצקי, יחיאל קרויה, אכרהם נתן, צבי מאירוביץ ואני. פן היה מצטרף

ציפורה ברנר עם דיוקן המשורר

אלינו לעיתים קרובות. הוא היה ממש חוטף לי בלוק ועיפרון מהיד. חלק מרישומיו של פן צויירו גם בביתה של הציירת, לשם היה המשורר בא כאל מקום מיקלט. הוא היה קורא לי את שיריו, לחוש את השירים לתוך האוזן. הוא ידע את רוב שיריו בעל-פה. אחת התוצאות של מיפגשים ליליים אלה הוא דיוקן נאה של המשורר מעשה ידיה של ציפורה ברנר. הייתי נותנת אותו ברצון לאיזה מוסד ציבורי, אבל אף אחד לא פנה. אולי אף אחד לא יודע.

זהו הפעם הראשונה שכמה מרישומיו של אלכסנדר פן — כולם משנות מילחמת העולם ועל נייר רישום בעל איכות גרועה — רואים אור דפוס.

הנדיב הדוע

דבריו של יהודה עמיחי בניו-יורק הרחוקה, כפי שנתפרסמו בעיתונות שלנו, על רשימת ההערפות שלו בתחומה של השירה הישראלית (ובה משורר אחד ושתי חמישיות, כולם מבאי הצרו) הזכירו לי מעשה שאירע לי לפני כשנה בכרלין.

בעת ביקור שם נודמן לי להכיר את וולפגאנג האוף, משורר מעניין כבן חמישים, שהוא גם עורך המוסף לסיפרות של רדיו ברלין. האוף סיפר לי על היכרותו עם המשורר העברי המנוח רוד רוקה, שנהג לבקר אצלו בכל פעם שהיה מזדמן לעיר.

פעם שאלתי אותו, סיפר האוף, אמור לי, ומלבדך — האם אין בשירה העברית שום משורר מעניין מלבדך? אף לא אחר...? רוד רוקה הירר עמוקות כמעבר לגגד עיניו. בזה אחר זה, רמיות דמיוניות של משורר רים, מיצחו נחרש תלמים מחמת המאמץ. כסופו של דבר פסק: "לא, באמת לא".

מה עוד מושתף לעמיחי ולרוקח? גם זה ששניהם אמרו את הדברים שם, לא פה. אבל אולי אין זה נאה לספר סיפורים שאינם מוסיפים להם כבוד. חיי, שלולא סופר הסיפור על עמיחי ביד אחרים, לא הייתי אני מספר את המעשה ברוקה. אין אדם נתפס על צערו. ועל קטנוניותו.

ורק שהוא נתפס, בכל זאת, מפעם לפעם.

הורסי המכוניות

דומה זה מסימני תרבותנו שרכים מסמליה, אליליה וגיבוריה הורתם לא ברוח-הקודש כי אם בסירטי עלילה ובסירטוני טלוויזיה, בבימות